HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

İran'da Malkum Han ve Feth Ali Ahundzâde'nin Arap Alfabesini Değiştirme Teşebbüsleri (1860-1880)

Malcom Khan and Fath Ali Ahunzade's Attempts on Changing Arabic Alphabet in Iran (1860-1880)

Yılmaz KARADENİZ[*]

Özet

İran'ın Müslümanlar tarafından fethinden yaklaşık iki asırlık bir aradan sonra Fars dilinde kullanılmaya başlanan Arap alfabesi, on dokuzuncu asrın son yarısında İran nasyonalistlerinden Mirza Feth Ali Han Ahundzade (Ahundov) ve Ermeni asıllı Mirza Yakup Han'ın oğlu Malkum Han'ın değiştirme teşebbüsü ile karşı karşıya kalmıştır. Ahundzade'nin İstanbul temaslarında aradığı destek sadece Ali Suavi ve Münif Paşa ile sınırlı kalmış, icat ettiği alfabenin Arap alfabesi yerine kullanılamayacağı kendisine söylenmiştir. İstanbul'dan eli boş döndükten sonra yeni alfabe konusunda ısrarını devam ettirmiş, Arap alfabesinin kaldırılmasını İran'daki İslâmi kurum ve değerlerin yıkılmasında görmeye başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: İran, Arap Alfabesi, Ahundzade, Malkum Han, Ali Suavi, Münif Paşa, Osmanlı Devleti

Abstract

Arabic alphabet which was started two hundred years after conquest of Iran was faced to attempts of change by a nationalist Mirza Feth Ali Khan Ahunzade (Ahundov) of Kacar Dynasty and Malcom Khan who was an Armenian originally and son of Mirza Yakup. Ahundzada' seeking to support about new alphabet in Istanbul has received support from only Ali Suavi and Münif Pasha. There was told him that cannot be used this new alphabet instead of the Arabic alphabet.

Keywords: Iran, Arabic alphabets, Ahundzade, Malcom Khan, Ali Suavi, Munif Pasha, Ottoman Empire

Giriş

Sasani Devleti, güneyden Müslüman Arap tazyiki ile karşılaştıktan sonra Kadisiye ve Nihavend'de yenilmiş, 437'de başkent Tisfon'u kaybetmiştir. III. Yezdigert'in 451'de ölmesiyle birlikte tarihe karışmıştır.[1] Sasanilerden önce yazılan *"Zend Avesta"* kutsal metinleri eski Fars alfabesi ve Sasani döneminde yazılan *"Hüdayname, Taziyename"* isimli eserler ise

[*] *Yrd.Doç.Dr., Muş Alparslan Üniversitesi-Muş.*

[1] Said Nefisi, *Tarih-i Temeddün-ü İran-ı Sasani,* Tehran 1384, s. 243

Pehlevi alfabesiyle yazılmışlardır. Sasanilerden sonra yaklaşık iki asır bir durgunluk dönemine giren Fars dili, Arap hâkimiyetinin İran'a yerleşmesiyle birlikte Arap alfabesiyle tanışmış ve günümüze kadar gelmiştir.[2]

XIX. asrın son yarısında Kaçar Hanedanı'ndan Nasırüddin Şah döneminde İran'da artmaya başlayan batılılaşma hareketleri ve ıslahat teşebbüslerine Arap alfabesinin değiştirilmesi teşebbüsü de eklenmiştir. Şah'ın bu dönemde hissedilir bir şekilde İngiltere nüfuzuna girmesi, halk arasında fikir adamı olarak bilinen veya öyle gösterilen batılılaşma yanlılarını cesaretlendirmiştir. İngiliz şirketleri ve sermayedarlarına iktisadi ve siyasi imtiyazların verilmesinde aracılık eden bu insanlar, aldıkları rüşvetlerin karşılığında bütün İran kaynaklarının peşkeş çekilmesinde bir sakınca görmemişlerdir. Meşrutiyet hareketinin en ateşli savunuculuğunu da yapan Feth Ali Ahundzade (Ahundov) ve Mirza Malkum Han, devlet kurumlarının ve içtimai hayatın tamamıyla batılılaşmasını istemişlerdir. Bunun en önemli adımını da Arap alfabesinin kaldırılmasında görmüşlerdir.

Feth Ali Han Ahundzâde (Ahundov), 1812'de Azerbaycan'ın Şeki şehrinde doğmuş ve 1878'de Tiflis'te ölmüştür. Yedi yaşında iken annesi ile birlikte Erdebil'deki annesinin amcası Ahund Ali Asgar'ın yanına giderek tahsil görmeye başlamıştır.[3] Ali Asgar, 1825'te Feth Ali'yi Gence'de şehzade Abbas Mirza ile tanıştırmıştır. Burada şair Mirza Şefi ile tanışan Feth Ali, Tiflis'e gelerek Rus okulunda tahsiline devam etmiştir. Burada Türkçe mütercimliğin yanı sıra Rusçayı öğrenmiş ve üç yıl boyunca Rusça yazılar yazmıştır. Tiflis'te Rus edebiyatçı ve fikir adamlarıyla tanışmış, batılı yazarların felsefe ile ilgili eserlerini okumuştur. Kaçar idaresinin bir istibdat rejimi olduğunu savunarak özgürlükler lehinde yazılar yazmıştır. İran halkına seslendiği yazılarda, idareye karşı ayaklanmalarını istemiştir. Tiyatro yazarı ve nasyonalist olarak tanınmıştır. Yazdığı eserler ile İran meşrutiyetinin önemli savunucularından Malkum Han, Mirza Ağa Han Kirmani ve Talibov'u etkilemiştir.[4]

İran'da Arap alfabesinin kaldırılmasını isteyen diğer önemli bir kişi de Mirza Malkum Han'dır. Malkum Han, 1833'te İran'ın Culfa kasabasında Ermeni asıllı Yakup Han'ın oğlu olarak doğmuştur. Küçük yaştan itibaren Fransa'ya götürülerek bir papaz okulunda okuması sağlanmıştır. İran'a dönüşünde devletin çeşitli kademelerinde tercümanlıkla işe başlayarak yükselmiştir. İran'da Faramason (Feramuşhane) gizli localarının ilk müessisi olmuştur. Kendisi gibi aynı teşkilata mensup olan Mirza Hüseyin Han'ın elçiliği sırasında İstanbul'a gelmiş, burada İttihat ve Terakki üyeleriyle sıkı ilişkiler kurmuştur. Ali Suavi ile yakınlığı, Arap alfabesinin Osmanlı Devleti ve İran'da kaldırılması teşebbüsüne kadar gitmiştir.[5]

Bu çalışmamızda, İran'da Arap alfabesini batılılaşmanın önünde bir engel olarak gören Ahundzade ve Malkum Han'ın bu alfabeyi kaldırma teşebbüslerini ortaya koymaya çalıştık. İran'ın bu dönemde içerisinde bulunduğu siyasi ve ekonomik bağımlılıktan istifade eden iki şahsın, eğitim ve öğretimde geri kalmanın sebebi olarak gördükleri Arap alfabesi hakkındaki düşüncelerini ortaya koymaya çalıştık. Asırlarca İran'da kullanılan alfabenin değiştirilme teşebbüsünün arkasında yatan niyetleri vermeye çalıştık. Çalışmamız sırasında en önemli kaynaklarımız, Ahundzade'nin yazışmalarını havi "Mektubat" isimli eseri ve Rebizade'nin yayınladığı Malkum Han'ın "Külliyat" isimli eseri olmuştur.

---

[2] Muhammed Mehdi Mollayeri, *Tarih ve Ferheng-i İran der Devran-ı İntikal ez Asr-ı Sasani be Asr-ı İslâmi VI,* Tehran 1379, s. 122-123

[3] Mirza Feth Ali Ahundzade, *Mektubat* (tash. Bahram Choubine), Frankfurt 2006, s. 148-150; Mirza Feth Ali Ahundzade, *Makalat-ı Felsefi,* Tebriz 1357, s. Mukaddime

[4] Bkz. Mansur Halac, *Nümayişnamenevisan-ı İran: ez Mirza Feth Ali Ahundzâde ta Behram Beyzayi,* Tehran 1382

[5] Yılmaz Karadeniz, "İran Batılılaşma Hareketinde Mirza Malkum Han'ın Rolü (1833-1908)," *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Mayıs 2011, Sayı: 23, s. 103-111

Malkum Han ve Feth Ali Ahundzâde (Ahundov)'nin Arap Alfabesini Değiştirme Teşebbüsleri

İran'da Arap alfabesinin yerine Latin harflerinin kullanılması fikri, Kaçar Hanedanı döneminde Feth Ali Han Ahundzâde (Ahundov) ve Malkum Han tarafından ortaya atılmıştır. İran'daki bu teşebbüsü müteakip Osmanlı Devleti'nde de Arap harflerinin ıslahı adı altında Latin harflerinin kullanılması gündeme getirilmiştir.[6] İran'da Arap harflerinin değişmesi için harekete geçenlerin başında Ermeni asıllı Malkum Han ve Feth Ali Han Ahundzade gelmiştir. Her ikisi de alfabenin değişimini diğer yeniliklerin mihveri olarak görmüşlerdir. Malkum Han, batı medeniyetini ve hayatını vazgeçilmez gördüğünden alfabenin değişimini zorunlu görmüş, bu değişikliğin olmasını sabırsızlıkla istemiştir. Ahundzade ise İran'da yapılacak siyasi, idari, içtimai ve kültürel ıslahatlarla dinî olan her şeyin ortadan kaldırmasını istemiştir.[7]

Osmanlı Devleti'nde Münif Paşa tarafından 1862'de gündeme getirilen alfabe değişikliği, İran'daki isteklere destek sağlamış, İstanbul'da Münif Paşa ile irtibata geçen Mirza Malkum Han, Arap alfabesinin Türkçeyi karşılayamadığını iddia etmiştir. Aynı tarihte Ali Suavi ve Namık Kemal ile yaptığı görüşmelerde de aynı konuyu gündeme getirmiştir. Osmanlıcanın ıslahı konusunda Münif Paşa[8] ile yaptığı görüşmelerde, batıdan yapılan tercümelerde bazı harflerin tercümeyi karşılamadığını, okumada sıkıntı meydana getirdiğini, Farsça ve Arapça kelimelerin Türkçe imla kurallarına uymadığını ve bu yüzden tercümelerin tam olarak yapılamadığını iddia etmiştir. Neticede Malkum Han, Ali Suavi ve Münif Paşa, bu zorlukların İran ve Osmanlı Devleti'nde yapılan neşriyatı olumsuz etkilediğini söylemişlerdir.

Arap alfabesinin kullanılmasından kaynaklanan zorlukların iki şekilde halledileceğini söyleyen Malkum Han ve Münif Paşa, Arapçadaki " (د) dal" harfinin Türkçede karşılığının olmadığını, sessiz harfler içerisinde bazı sesli harflerin ihtiyacı karşıladıklarını iddia etmişlerdir. İstanbul'da Arap alfabesinin kaldırılması için Münif Paşa aracılığıyla tartışmaların yapıldığını duyan Feth Ali Ahundzâde (Ahundov), elinde yeni alfabe ile ilgili taslağı olduğu halde 1863'te İstanbul'a gelmiştir.[9] Yanında getirdiği Farsça dergileri göstererek, çocukların zorluklarla karşılaştığını, dört yıl boyunca yaptığı bir çalışmada bunu tecrübe ettiğini söylemiştir.[10] Müslüman ülkelerdeki okuma yazma oranının düşüklüğünü Arap alfabesine bağlamış, Osmanlı Türkçesindeki bazı sesliler üzerine yaptığı çalışmayı İstanbul'daki ıslahat taraftarlarına izah etmiştir.[11] Ahundzade, hazırladığı alfabe ile ilgili eksikliklerin gözden geçirilmesinden ve giderilmesinden sonra her iki devlette de uygulanmasını istemiştir. Bu hususta yaptığı çalışmalarda, Osmanlıca ve Farsçanın yerine ortak bir dil icadına gitmiş, Rus Kiril alfabesine benzeyen yeni harflerin küçük çocuklara öğretilmesi hususunda Münif Paşa ile aynı fikirde olmuştur.[12]

Feth Ali Ahundzade, icat ettiği yeni alfabeyi Hariciye Nazırı Ali Paşa ve sadrazam Fuad Paşa'ya da götürmüştür. Ancak her ikisi de fazla alaka göstermeyip konunun

---

[6] *Telaş,* Hordad 1345, Şumare: 1, s. 67
[7] Hamid Algar, *Şureş-i Ağa Han Mahallati ve Çend Makale-i Diğer* (terc. Ebul Kasım Sırri), Tehran 1370, s. 97
[8] Münif Paşa için bkz. Ali Fuad, "Türk ve Dünya Meşhurları," *Türk Tarih Encümeni Mecmuası,* İstanbul 1930, s. 1-16
[9] Feth Ali Ahundzade, **age,** s. 155; Mecmua-yı Fünun, Sayı: 14, Temmuz/Ağustos 1863, s. 74-77; Fevziye Abdullah Tansel, "Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri," *Belleten XVII,* Nisan 1953, s. 224-225; Agâh Sırrı Levent, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları,* Ankara 1949, s. 167-169
[10] H. Algar, *age.*, s. 98
[11] Feth Ali Ahunzâde, *Elifba-yı Cedid ve Mektubat* (tash. Hamid Muhammedzâde-Hamid Arseli), Bakü 1963, s. 3-11
[12] F. A. Ahundzade, a*ge.*, s. 41-42

incelenmesini ilim meclisine havale etmişlerdir. Meclisin 10 Ağustos 1863 tarihli oturumunda Ahundzade'nin yeni alfabesi gündeme alınarak kendisi de toplantıya çağrılmıştır. Ahundzâde, toplantıda yeni alfabe konusunda yaptığı çalışmaları izah etmiştir. Arap harflerinin değiştirilmesinin zaruri olduğunu, icat ettiği alfabenin okuma ve yazmada kolaylık sağlayacağını iddia etmiştir. Yeni alfabe ile yazılacak kitapların istinsahının kolaylaşacağını, batıda kullanılan Latin alfabesinin uzun olduğunu ve bu yüzden kendi alfabesinin kolay öğrenilebileceğini iddia etmiştir.[13] Ahundzade, açıkça söylememişse de Rus alfabesinin kullanılmasını istemiştir. Bu yüzden Latin alfabesinin uzunluğundan bahsetmiş ve kullanışlı olmadığını İstanbul'da kabul ettirmeye çalışmıştır.[14]

Ahundzâde'nin İstanbul'da bahsettiği yeni alfabe fikri Münif Paşa ve Ali Suavi tarafından kabul görmüştür. Namık Kemal, her ne kadar Eski Türk Edebiyatı'nın yok olacağı endişesini dile getirmişse de yeni alfabeye karşı çıkmamıştır. Ancak yeni alfabenin halk tarafından kabul edilip edilmeyeceği meselesi büyük bir engel olarak ortada kalmıştır. Ahundzâde bu hususta; *"Huruf-u Mukata'a İslâm'ın eski harfleri olan Huruf-u Elifba'dan tamamıyla farklıdır. Millet hiç şüphesiz Huruf-u Mukata'dan endişeye kapılacaktır. Çünkü Kur'an-ı Şerif'in okunması ve yazması zorlaşacaktır… Fakat benim yeni alfabem asla o şekilde meydana gelmemiştir. Bu yüzden tamamıyla eski harflerden farklı olmayıp benzerlikler vardır"* demiştir.[15] Ahundzade, halkın tepkisini çekmemek için radikal bir teşebbüste bulunarak çok da anlaşılmayan ve Arap harflerini hatırlatan yeni harfler uydurmuştur.

İstanbul'daki Ulum-u Meşverethane Meclisi, Ahundzade'nin teklifinden bir hafta sonra tekrar toplanarak konuyu görüştüğü sırada Ahundzade toplantıya katılmamıştır. Münif Paşa, toplantıdan önce Ahundzade ile görüşerek teklif edilen yeni harflerle ilgili üç meselenin olduğunu kendisine söylemiş, o da toplantıya girmekten çekinmiştir. Birinci mesele olarak yeni alfabenin şekli kusurlu görülmüş ve uygun bir ıslah çeşidi sayılmamıştır.[16] Ayrıca meclis üyeleri yeni harflerin Türkçe için uygun olmadığını tespit etmişlerdir. İkinci meselede, alfabe teklifinin güzel olduğu, ancak bu yeni harflerin karşılığının matbaada bulunmadığı ve bu yüzden kullanılmasının mümkün olamayacağı savunulmuştur. Bu harflerin kullanılması halinde bütün eski edebiyat eserlerinin atılması gerektiği vurgulanmıştır. Üçüncü meselede ise harf değişikliğinin kademeli olarak yapılması gerektiği, aksi takdirde medrese ve matbaada büyük sıkıntıların yaşanacağı vurgulanmıştır.[17]

Ahundzade, Arap alfabesi yerine Kiril alfabesinden ilham alarak icat ettiği harflerin İstanbul'da kabul edileceği hevesiyle gelmiş, bunun için büyük çaba sarf etmişse de istediğini alamamıştır. Harflerin kabulü ve resmî dairelerde kullanılması gerçekleşmeyince taktik değiştirmiş, harflerin hiç olmazsa dergilerde kullanılmasını istemiştir. Ancak bu isteği de yerine gelmeyince İstanbul'u terk etmiştir.[18] Yaptığı teşebbüsün İstanbul'da kabul görmemesinin vermiş olduğu üzüntü ve kin ile Tiflis'e dönmüş, Farsça yazdığı şiirlerde konuyu dile getirmiş ve Müslüman halkı cahil olmakla suçlamıştır.[19] Yazdığı tiyatro oyunlarıyla sürekli İran halkını hakir görmüş ve batı kültürünü onlar için tek kurtuluş olarak sunmuştur. Nasırüddin Şah'ın idari zaafından istifade ederek Müslüman halka karşı beslediği kini devam ettirmiş, hızını alamayarak Hz. Peygamber (s.a.v)'in avamı aldattığını söyleme

[13] H. Algar, *age.*, s. 99
[14] F. A. Ahundzâde, *age.*, s. 5-11
[15] F. A. Ahundzâde, *age.*, s. 79; A. S. Levent, *age.*, s. 170
[16] H. Algar, *age.*, s. 100
[17] F. A. Ahundzâde, age., s. 7; F. A. Tansel, *agm.*, s. 226; A. S. Levent, *age.*, s. 170
[18] F. A. Ahundzâde, *age.*, s. 7
[19] F. A. Ahundzâde, *Mektubat*, s. 155

cesaretini kendisinde bulmuştur.[20] İran ve Osmanlı halkının medeniyet ve kültür seviyesini, icat ettiği harflerin kabul görmemesine göre değerlendiren Ahundzade, halkın dinine söz söyleyecek kadar seviyesini düşürmüş ve Müslümanları taassup sahibi olarak görmüştür.[21] Bundan sonra hedef olarak dini seçmiş, dinin nüfuzunun kırılması halinde Arap alfabesinin kaldırılabileceğini savunmuştur. Malkum Han da bu hususta aynı düşünceyi taşıdığı için onun yanında yer almış, bundan sonra her ikisi birlikte hareket ederek İran'da neşriyatı kontrol etme gayretine düşmüşlerdir.

Ahundzade, kendi alfabesinin İran ve Osmanlı Devleti'nde kabul edilmemesini hazmedemediği ve Arap alfabesini batılılaşma önünde bir engel olarak gördüğü için İstanbul'daki Malkum Han'a 1868'de yazdığı mektupları kendi alfabesiyle yazmıştır.[22] Malkum Han, 1862–1872 yılları arasında Mirza Hüseyin Han'ın elçiliği sırasında İstanbul'da bulunmuş ve elçiliğin müşavirliğini yapmıştır.[23] Malkum Han, bu süre içerisinde Münif Paşa'nın mason localarıyla alakasını keşfetmiş ve onun Arap alfabesine karşı olan olumsuz tavrını öğrenmiştir.[24] Bunu fırsat bilerek alfabenin değişmesi fikrini ilk defa Münif Paşa'ya kabul ettirmiştir. Ahundzade İstanbul'a geldiği zaman İran elçisi Mirza Hüseyin Han'ın misafiri olmuş ve burada Malkum Han ile dostluğunu pekiştirmiştir. Hatta Azeri Türkçesi ile yazdığı bir tiyatroyu Malkum Han'a hediye etmiştir.[25] Bu ikisinin yanına Malkum Han'ın arkadaşı Fransız gazeteci Charles Mismer de gelmiştir. Mismer, Malkum Han'ın Yakup Han'ın vaktiyle kendisine Arap alfabesinin değişmesi gerektiğini söylediğini oğlunun kulağına fısıldamıştır. Babasının da aynı fikri taşıdığına sevinen Malkum Han, Mismer'e teşekkür etmiştir. Malkum Han'ın babası Ermeni Yakup Han da Münif Paşa ve Ahundzade gibi Tahran'daki Rus elçiliğinde beraberce çalışmışlardır.[26]

Malkum Han'ın Ahundzade tarafından ikna edilmesinden sonra her ikisi Arap alfabesinin kaldırılması için birlikte çalışmaya başlamışlardır. İran ve Osmanlı Devleti'nin yeni harfleri kabul etmeleri için bütün imkânları kullanmışlardır. Ancak İstanbul'da giriştikleri teşebbüslerde istediklerini alamayınca şahsi çalışmalara koyulmuşlardır.[27]

Malkum Han, 1868'e kadar bağımsız bir şekilde çalışarak yeni alfabenin kaidelerini yazmaya çalışmıştır. Çalışmanın esasını eski harflerin azaltılması ve yeni harflerin birbirinden ayrı yazılması esasına dayandırmıştır. Latin alfabesine aşamalı olarak geçişi sağlayacak taslak üzerinde çalışmıştır. Ahundzade Rus alfabesi yani Kiril harfleri üzerine yoğunlaşırken, Malkum Han ise Latin alfabesine geçişi esas almıştır. Malkum Han, Arap harfleri yerine kullanılacak Latin harflerinin geçmişi unutturacağını, bunun da ileride yapılacak sosyal ve kültürel değişime zemin hazırlayacağını savunmuştur. Ahundzade, 1868'de Malkum Han'a yazdığı mektupta şunları söylemiştir; *"Filvaki muradınız bu ise ben bunu münasip görmüyorum. Bu fazla, uzak ve uzun sürecek. Eğer yenilik temelidir diyorsanız hemen aynı saatte bütünüyle yenileyiniz."*[28]

---

[20] F. A. Ahundzâde, *age.*, s. 161

[21] F. A. Ahundzâde, *age.*, s. 75-85. Ahundzade, kendi icat ettiği harflerin İstanbul'da kabul görmemesi üzerine büyük bir kin nefrete bürünmüştür. Yazdığı şiirlerde bunu dile getirmiştir. Bkz. F. A. Ahundzâde, *Mektubat,* s. 161-162. Bir şiirinde; *"Çaresizce Rum toprağından döndüm. Benim orada kaldığım süre uğursuz idi."* Bkz. Hüseyin Baykara, *Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri,* Ankara 1966, s. 155

[22] H. Algar, *age.*, s. 101

[23] Muhit Tabatabai, *Mecmua-yı Mirza Malkum Han I,* Tehran 1327, s. 10

[24] F. A. Ahundzâde, *age.*, s. 81

[25] F. A. Ahundzâde, *age.*, s. 78

[26] Han Melik Sasani, *Siyasetgirân-ı Devre-i Kacar,* Tehran 1338, s. 38-40

[27] H. Algar, *age.*, s. 102-103

[28] F. A. Ahundzâde, *age.*, s. 115-118

Malkum Han, yaptığı çalışmada yazının soldan sağa doğru yazılması ve bitişik harflerin kullanım sırasında zamanla ayrışmasını esas almış, bu süre içerisinde Arap harflerinin gittikçe eriyeceğini düşünmüştür. Ahundzade ise hızlı ve esas işleri tercih etmiş, hızlı taktiklere önem vermiştir.[29] Malkum Han'ın üzerinde çalıştığı yeni alfabenin kendi alfabesiyle birlikte Jön Türkler tarafından kabul edileceğini ümit etmiştir.[30] Bir yandan da kendisinin ve Malkum Han'ın icat ettiği yeni alfabenin kullanılması için Tiflis'teki İran elçisi Mirza Ali Han aracılığıyla Tahran'daki İran Hariciye Nezareti'ne göndermiştir. Muhtemelen ikisi arasındaki ihtilaflar müracaattan önce hallolmuş ve birlikte teklif yapmışlardır.[31] 1870'de Tiflis'ten İran'a dönen Mirza Ali Han, Ahundzade ve Malkum Han'ın yeni alfabe tekliflerini havi nüshaları beraberinde getirmiştir.[32]

Feth Ali Ahundzade Tiflis'te, Malkum Han ise İstanbul'da yaptıkları teklifin Kaçar idaresi tarafından kabulünü beklemeye koyulmuşlardır.[33] Ahundzade, bir yandan da Ali Suavi'nin alfabe değişikliği ile ilgili önerisine ek olarak yazdığı notlarını İstanbul'daki Malkum Han'a göndermiş ve Türkçeye tercüme ettikten sonra Osmanlı Ulum-u Meşveret Meclisi'ne vermesini istemiştir.[34] Malkum Han, Ahundzade'nin taslağı üzerine mutabık biri olarak Münif Paşa ile irtibata geçmiş, bu işin Ahundzade tarafından daha önce yapıldığı gibi boşa gitmemesi için hileye başvurmuştur. Bu hususta Münif Paşa'ya; *"Bu yazının kabul edilmesi için ebeden devlete teklif etmemişim. Sizin dilinizde bugün Ermeni, Yunan ve batının harfleriyle onlarca gazetede neşriyat yapıldığını söylüyorum"* demiştir.[35] Malkum Han, 1871'de Ahundzade'ye gönderdiği bir mektupta bu teklifin de İstanbul'da kabul edilmediğini bildirmiştir.[36]

Malkum Han, İstanbul'da işin peşini bırakmamış, alfabenin değiştirilmesi ile ilgili Farsça yazdığı imzasız bir mektubu Hürriyet Gazetesi'nin 9 Ekim 1869 tarihli nüshasında yayınlatmıştır. Bu mektup, Namık Kemal'in Hürriyet'in 54. sayısında yayımladığı, *"Huda Kadirdir, Seng-i Haradan Guher Peyda mikûned (Allah kadirdir, granit taşından bir inci yaratır)"* başlıklı makalesinin uzun bir tefsiri olarak yazılmıştır.[37] Namık Kemal'in makalesinde, Osmanlı Devleti'ndeki eğitim-öğretim sistemi eleştirilmiş, Müslüman çocuklar ile Ermeni, Yunan ve Yahudi çocukları kıyas edilmiştir. Elifba ve tedris şekli, okuma yazmadaki geriliğin sebebi sayılmıştır.[38]

Malkum Han, alfabe değişimini Müslüman halk için apaçık ve tek kurtuluş çaresi olarak görmüştür. Ahundzade'nin 1863'teki İstanbul seyahati sırasında ve 1861'de *"Muhbir"* gazetesinde yazdığı yazı ile bunu hararetle savunmuştur. Muhbir gazetesinde yazdığı yazıda; *"Müslüman faal ve akıllı adamların karışık hareke ve seslerle yazmamaları gerekir. Alfabedeki bütün noktalar atılmalıdır"* demiştir. Kendisinin iddia ettiği bu zorluğun sebebini ise Müslüman âlimlerde görmüştür. Okuyucunun bunun nasıl aşılacağını kendisine sorduğunu,

[29] H. Algar, *age.*, s. 104
[30] F. A. Ahundzâde, *age.*, s. 118
[31] F. A. Ahundzâde, *age.*, s. 97-98
[32] F. A. Ahundzâde, *age.*, s. 178
[33] H. Algar, *age.*, s. 104
[34] F. A. Ahundzâde, *age.*, s. 124-136
[35] F. A. Ahundzâde, age., s. 408
[36] Ahundzade, Mirza Yusuf Han'a gönderdiği mektupta, bu konuyu dile getirmiştir. Bkz. F. A. Ahundzâde, *age.*, s. 228
[37] F. A. Tansel, *agm.*, s. 227-232; A. S. Levent, *age.*, s. 171-172. Bu hususu zikreden Bernard Lewis, Oxford baskılı eserinde yanlışlık yaparak Malkum Han'ı Babıâli'deki İran elçisi şeklinde göstermiştir. Bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (terc. Metin Kıratlı), Ankara 1993, s. 423
[38] H. Algar, *age.*, s. 105

ulemanın ısrarından dolayı bayanların cehalet içerisinde bulunduğunu ve böyle gidildiği takdirde İran'ın sahip olduğu medeniyetin günden güne Avrupa medeniyeti karşısında zayıflayacağını söylemiştir. Malkum Han, eleştirilerine devamla şu cümleleri sarf etmiştir; *"Müslümanların bugünkü ilerlemelerden geri ve cahil kalmasında Arap alfabesinin kullanılması etkili olmuştur. Halkın hak ve özgürlüklerinin azlığının, can emniyetinin olmayışının ve mali emniyetinin yetersizliğinin sebebi de Arap alfabesidir. Cinayet ve zulmün çokluğu, adalet ve eşitliğin olmayışının sebebi de elifbadır."*[39]

Malkum Han, yukarıdaki sözlerinden de anlaşılacağı üzere İran medeniyeti ve kurumlarını batı medeniyeti ile kıyas ederek geri kalmışlığı Arap alfabesi ve onun şahsında dine bağlamıştır. İran ve Osmanlı Devleti'ni gerileten asıl sebeplerden siyasi yetersizlik, idareci ve devlet memurlarının bozulması, askerî aksaklıklar gibi sebepleri yok sayarak din ve alfabeye bağlamıştır. Aslında alfabenin şahsında dine olan karşıtlığını göstermiştir. Kendi teşebbüsünün hayata geçirilememesi sebebini ise ulemaya bağlamış ve onlara kin beslemiştir. İstanbul'da iken Ahundzade'nin harflerin birbirinden ayrı yazılması önerisini doğru bulmuş ve bununla ilgili olarak Muhbir gazetesi aracılığıyla neşriyat yapmıştır.[40]

Malkum Han ve Ahundzade, geliştirdikleri alfabenin üç dilde yani Türkçe, Arapça ve Farsçada kullanılmasını istemişlerdir. Bu yüzden *"Elifba-yı İslâmî"* ve *"Zebanha-yı İslâmi"* tabirlerini kullanmışlardır.[41] Her ikisi de *"İslâm"* ve *"İslâmî"* tabirlerini gizli maksatları yani halkın batılılaşmaya karşı tepkisini azaltmak için kullanmışlardır. Maksatlarının merkezinde halkın dikkatini batı yani Avrupa medeniyetine çekmek yer almıştır. Bu sağlandığı ve geri kalmışlığın sebebi alfabe ve dine yükletildiği takdirde siyasi değişimin mutlaka gerçekleşeceğini hesaplamışlardır. Sabırlı ve sistemli bir şekilde çalışan ikili, İslami kurumları kaldırdıkları ve dini ferde indirgedikleri takdirde artık Avrupa'daki Müslüman için de bu tabirin kullanılabileceğini, böylece İran ve Osmanlıdaki dini kurum ve müesseselerin ortadan kaldırılabileceğini düşünmüşlerdir. Zira Malkum Han'ın yakın arkadaşı ve Londra'da ev arkadaşı Cemaleddin Esedabadi (Afgani) de aynı yöntemle ortaya çıkmış, dinî kurumlar yerine sürekli İslam birliğinden söz etmiş, Osmanlı Devleti ve İran'ın siyasi iktidarlarının yıpratılmasında etkili olmuştur. Dini kurumları ve sosyal yapısı bozulan halkın arasına serpiştirilecek fitne tohumları vasıtasıyla İslâm birliğinin sağlanamayacağını bilerek hareket etmiştir. Malkum Han da aynı yöntemle yola çıkarak batılılaşma sürecini hızlandırmaya çalışmıştır.[42]

Malkum Han, Arap alfabesinin insanlarda dini hassasiyetleri çağrıştırdığı için mefhumların manasından sarf-ı nazar edilmesi gerektiğini söylemiştir. Ahundzade İstanbul'da iken defalarca bu hususu hatırlatmış, alfabe değişikliğinin dinî muhalefete sebep olacağını, Osmanlı ulemasının, *"yazı dinimizin bir parçasıdır"* dediklerini ve bu yüzden işin kolay olmayacağını söylemiştir.[43] Arap alfabesinin değiştirilmesinin bidat olarak telakki edildiği ve şimdilik yerine Latin veya Ermeni alfabesinin kullanılmasının şiddetle reddedileceğini vurgulayan Malkum Han, bunun ilk önce İran'daki gayr-ı Müslimler arasında kullanılması

[39] H. Algar, *age.*, s. 106
[40] Ruzname-i Muhbir gazetesinin 48. sayısında harflerin ayrılması ile ilgili çıkan isimsiz yazı aslında Ali Süavi'ye ait bir yazıydı. Bkz. Haşim Rebizade, *Külliyat-ı Malkum Han,* Tebriz 1325
[41] F. A. Ahundzâde, *age.*, s. 3
[42] Cemaleddin Afgani için bkz. Nikki R. Keddie, *An islamic Response to imperializm: Political and Religios writing of Sayyid Jamalad-Din Afgani,* Los Angeles 1968
[43] F. A. Ahundzâde, *age.*, s. 408

gerektiğini savunmuştur. Bunun için de Osmanlı Devleti ve İran'da yabancı okulların açılmasını ısrarla istemiştir.[44]

Ahundzade, 1863'te İstanbul'daki girişimin başarısızlığından sonra bu işin kademeli olarak yapılması gerektiğini savunmuş, yeni alfabe için fetva alma peşine düşmüştür. Kafkasya şeyhülislâmı ve aynı zamanda arkadaşı olan Ahund Molla Ahmed Hüseyinzade'den elifbanın değiştirilebileceğine dair fetva almıştır. Bu fetva ile teşebbüsünü İstanbul'da tasdik ettirmek istemiştir.[45] Malkum Han, yazdığı *"Şeyh ve Vezir"* risalesinde alfabe değişikliğinin dine aykırı olmadığını, Kur'an-ı Kerim'de bazı harflerin birbirinden ayrı yazıldığını savunmuştur.[46]

XIX. asrın son yarısında İran'ın yoğun bir şekilde İngiliz sömürgecilik siyasetine maruz kaldığı bir dönemde, Ortadoğu coğrafyasında Müslüman halk ve ulema arasında din ile yazının irtibatını havi bir mesele olmamıştır. Bu mesele, İstanbul'da bir araya gelen Malkum Han, Ahundzade, Münif Paşa, Ali Suavi gibi batıcılar aracılığıyla üretilmiştir. Suni olarak üretilen teşebbüsün hedefinde siyasi idarenin yıpratılması ve halkın dayandığı temellerin oynatılması yer almıştır. Ancak Ahundzade, başlangıçta gerçek hedefini gizleyerek işi dinî taassuba bağlamıştır. Bu hususta verdiği beyanatta; *"Öyle zannediyorum ki, İslâm dini ve taassup, Müslümanlar arasında medeni neşriyat yolunda zorluklar üretmektedir. Bunun için esas vazifemiz taassubu dinden ayırmamız gerekir"* demiştir. Malkum Han'a 1871'de yazdığı bir başka mektupta, İstanbul uleması ve vüzerasına hıncını şöyle dile getirmiştir; *"Çok yakında benim dostlarım yazdığım alfabe nüshalarını neşrederek bütün Asya ve Afrika'ya ulaştıracaklardır. O vakit İstanbul vüzerasının nasıl dinlerine baktıklarını göreceğim. O zaman onların dini elden gidecek, çaresizce bizim yazdığımız alfabeyi kabul edecekler. Makamlarının muhafazası için bizden özür dileyeceklerdir."*[47]

Malkum Han'ın yeni alfabe ile ilgili görüşleri, İstanbul'daki olumsuz cevaplardan dolayı iyice sertleşmeye başlamış ve 1872'de Tiflis'teki Ahundzade'nin yanına giderek tavsiyelerde bulunmuştur. Ahundzade'nin tarzını değiştirmesini, aksi halde Müslümanların tepki göstermeye devam edeceklerini söylemiştir. Yeryüzünde binlerce yıl önce yaşayan din mensuplarının da zamanla bozulduklarını ve bu yüzden peygamberlerin gönderildiğini, Müslümanların mutlaka gün geçtikçe bozulacaklarını ve bu yüzden sabırlı olmak gerektiğini Ahundzade'ye tavsiye etmiştir.[48] Malkum Han, dinin zahirî kısmının Müslüman ülkelerdeki içtimai yapının bir parçası olduğunu, umumi ahlak ve dinî akidelerle bağlantılı olduğunu düşünmüştür. Bunun için kendisinin *"Kanun"* gazetesinde defalarca izleyecekleri siyaseti yani dinin üzerine fazla gidilmeden Avrupa tarzı ıslahatları yapmak gerektiğine dair yazılar yazdığını Ahundzade'ye hatırlatmıştır.[49] Dinin yok edilmesi için öncelikle onu dünyevi yapmak gerektiğini, alfabenin değişmesinin de buna bağlı olduğunu söylemiştir. Malkum Han, Arap alfabesinin İran'dan hemen atılamayacağını ve kademeli olarak bu işin gerçekleşeceğini söyleyerek Ahundzade'nin tarzını eleştirmiştir.

Namık Kemal, 23 Ekim 1869'da Hürriyet gazetesinin 61. sayısında Malkum Han'a verdiği cevapta, alfabe meselenin Türkçe için zorluklarla dolu olduğunu söylemiştir. Bu yüzden bütün önerileri kabul edemeyeceklerini, hemen yeni yazıya geçildiği takdirde eski edebiyat eserlerinin okunamayacağını ve yeni alfabe ile yazmak gerekeceğini vurgulamıştır.[50]

---

[44] H. Algar, *age.*, s. 107
[45] F. A. Ahundzâde, *age.*, s. 107
[46] Haşim Rebizade, *Külliyat-ı Malkum Han,* Tebriz 1325, s. 118
[47] F. A. Ahundzâde, *age.*, s. 234-235
[48] F. A. Ahundzâde, *age.*, s. 290-291
[49] H. Baykara, *age.*, s. 154
[50] A. S. Levent, *age.*, s. 172-173; H. Algar, *age.*, s. 109

Arap alfabesi ve eğitim-öğretim şeklinin değişmesinden yana olduğunu da belirtmiştir. Ancak dinin halkı geri bıraktığı fikrine katılmamış, Arap alfabesinin asla bu medeniyeti geriletmediğini söylemiştir.[51]

Malkum Han, alfabenin ıslahı meselesinde Türkçe yayımlanan gazetelerdeki yazılara müdahil olmamış, kendisinin yazdığı yazılara Namık Kemal'in bahislerini katmıştır. 1879'da Arap alfabesinin değişmesi ile ilgili Farsça yazdığı *"Şeyh ve Vezir"* risalesinin bazı nüshalarını İran'a göndermiştir. Tiflis'te bulunan Ahundzade de bu kitabı tavsiye eden yazıları ve alfabe ile ilgili çalışmalarını İran'a göndermiştir. Malkum Han'ın risalesi, meşrutiyetten sonra 1907'de İran'da bastırılmıştır. Risalede, İstanbul'da oturan mürteci bir şeyh ve ıslahat taraftarı vezir konuşturulmuştur. Şeyh, vezirin delillerini reddedecek delilleri bulamayan cahil bir kişi olarak tanıtılmıştır.[52] Malkum Han, bu risaleye benzer *"Refik ve Vezir"* isimli yazılarını Kanun gazetesinde yayımlayarak okuyucuyu siyasi ve idari ıslahat fikrine inandırmaya çalışmıştır.[53]

Malkum Han, Şeyh ve Vezir risalesinin başlangıç kısmını alfabe değişikliğine ayırmıştır. Daha sonra Avrupa'daki teknik gelişmeleri ve yapılan icatları işlemiştir. Şeyh, Avrupa'daki teknik ilerlemeleri kabul etmekte, ancak teknik ile birlikte sosyal ve kültürel değişimlerin taklidini istememektedir. Vezir ise telgrafı örnek vererek Müslümanların bunu aynen aldıklarını ve kolayca haberleştiklerini söylemektedir. Şeyh, buna karşı atalarının büyük işler başardıklarından bahsettiği sırada vezirin kulağına Osmanlı eğitim sisteminin gerilediğini fısıldamaktadır. Vezir, Namık Kemal'in görüşlerinden bahsederek meseleyi elifbaya getirip geri kalmışlığı buna bağlamaktadır.[54] Vezir, risalenin ikinci meclisinde, elifba ile ilgili yirmi dört eksiği kabul ettirmeye çalışmaktadır. Telgraf yazışmalarında Arap alfabesinin kullanılamadığını, yazılışının zor olduğunu, harflerin bitişik yazılmasının zorluğu arttırdığını, matbaada bu zorluğun daha da büyüdüğünü sıralamaktadır.[55] Son mecliste ise şeyhin itiraz sesi azalmakta ve kısa cevaplar vermek zorunda kalmaktadır. Eski edebiyat eserlerinin alfabe değişikliğinden sonra bastırılamayacağı ve yok olacağını söylemeye çalışırken, vezir araya girerek eski çakmaklı tüfeklerin yeni tüfeklere tebdil olduğunu ve dolayısıyla eski edebiyat eserlerinin de yenilerine tebdil olabileceğini söylemektedir.[56] Malkum Han, risalenin sonunda alfabe değişikliği ile ilgili taslağını Ahundzade'nin taslağı ile birleştirip vermekte, vezirin ağzından alfabe değişikliğinin zorunlu olduğunu söylemektedir.[57]

Nasırüddin Şah, 1871'de Irak'ta kutsal yerleri ziyareti sırasında İstanbul'da bulunan Mirza Hüseyin Han'ı geri çağırmış ve sadrazamlığa getirmiştir. Malkum Han, İstanbul'da beraber çalıştığı Hüseyin Han sadrazam olunca fırsatı ganimet bilip İran'a dönmüş ve yeni sadrazama müsteşar olmuştur. Malkum Han'ın İstanbul'u terk edeceğini duyan Ahundzade, 8 Mart 1872'de kendisine bir mektup göndermiştir. Ahundzade, Malkum Han'a gönderdiği mektupta; *"Sizi Tahran'a davet ettiklerini duydum. Fakat gidip gitmeyeceğinizi bilmiyorum. Eğer size ait alfabe taslağını icra edecekseniz gidiniz. Yoksa gidişiniz çocukça olur. İyi biliniz ki ben size müdahale etmiyorum…"* demiştir.[58]

Ahundzade'nin tavsiyeleriyle İstanbul'u terk eden Malkum Han, eski taslak yerine hazırladığı yeni alfabe taslağını şaha kabul ettirmek için Tahran'a gelmiştir. Taslağın bir

[51] F. A. Tansel, *agm.*, s. 232-233
[52] H. Rebizade, *age.*, s. 87; H. Algar, *age.*, s. 110
[53] H. Rebizade, *age.*, s. 70-86
[54] H. Rebizade, *age.*, s. 87-103
[55] H. Rebizade, *age.*, s. 104-114
[56] H. Rebizade, *age.*, s. 115-118
[57] H. Rebizade, *age.*, s. 119-122
[58] F. A. Ahundzâde, *age.*, s. 279

nüshasını da Tiflis'teki Ahundzade'ye göndermiştir. Ahundzade, yeni taslağı aldıktan sonra kendisine hitaben; *"Bu nasıl bir yazıdır. Sen benim mülahazalarımı göndermişsin. Sizin maksadınızın ne olduğunu anlamıyorum. Bu bizdeki yazının aynısıdır… Eğer sizin maksadınız bu hileyi uygulamaksa ve soldan sağa doğru yazmayı uygulamaksa, bu bendeki taslağın aynısıdır. Yavaş ve tedrici bir şekilde bunu uygulayacaksanız ben bunun altına imza atarım"* demiştir.[59]

Malkum Han, Tahran'da sadrazam Mirza Hüseyin Han'a müsteşar olduktan sonra taktik değiştirmiştir. Alfabe değişikliği ile ilgili fikrini etrafa yavaş ve kademeli olarak anlatmaya çalışmıştır. Bu tarihlerde Yahudi asıllı İngiliz sermayedar Reuter'e verilmek istenen imtiyazları desteklemiş, bunun için Reuter'den rüşvet almıştır. Bundan sonra İngiliz desteğini arkasına alarak düşündüklerini bunlar vasıtasıyla daha kolay bir şekilde uygulayabileceğini hesaplamıştır. 1878'de Ahundzade'nin ölümünden sonra Londra elçiliği üzerinde yoğunlaşmış, oraya gittikten sonra alfabe ve diğer değişiklikleri İran'a kabul ettireceğini düşünmüştür. Malkum Han'ın bu hareketlerinden şüphelenen Ahundzade, daha ölmeden önce 1872'de Mirza Yusuf Han'a gönderdiği mektupta şunları söylemiştir; *"Ruhul-Kuddüs (Ahundzade'nin Malkum Han'a verdiği lakap)'den haberim yok. Ne yapmaktadır ve durumu nasıldır? Yazıktır ki Tahran'dan uzaklaştı. Onun Tahran'dan uzaklaşması bizim ve kendisinin dünyevi menfaatleri için iyi olmadı. Ne yazık ki, İran'da çıkan bir yazarı tanıyamadılar ve Londra'ya mahkûm ettiler. Yoksa onun isteği elçilik midir? Onun maksadı hayallerini gerçekleştirmektir. Yoksa Tahran'da kalmaya devam ederdi. Onun tahammülü İslâm alfabesini değiştirmeye dönüşecektir."* [60]

Ahundzade, ölmeden önce 1874'te Gürcistan'ın Poti limanına gelen Mirza Hüseyin Han ve 1875'te gelen Ferhat Mirza ile görüşerek, İran ve Osmanlıda Arap alfabesinin değişeceğini, Malkum Han'ın son zamanlarda bu hususta yavaş davrandığını yakınarak söylemiştir.[61] Ahundzade'nin ölmeden önce hala alfabe taslakları hazırladığı, yakın dostu olan Ali Han Eminüddevle'nin kendisine yazdığı mektuptan anlaşılmaktadır. Ali Han; *"Sizin alfabe çalışmanız ilerlemiştir. Fakat bazı harfler okuyucunun aşina olmamasından dolayı gözleri yormaktadır…"* demiştir.[62] Ali Han Eminüddevle, alfabenin değişmesi hususunda Ahundzade ile hemfikir olduğu gibi Malkum Han'ın en büyük destekçisi olmuştur. 1879'da Londra'daki Malkum Han'dan matbaada kullanacağı ve soldan sağa yazacak bir makinenin sipariş edilmesi için yardım istemiştir. Eminüddevle, İran'da alfabenin değiştirilmesi için Nasırüddin Şah'a teklifte bulunmuşsa da bu teklif şah tarafından reddedilmiştir.

Malkum Han, 1885 yılına gelindiğinde yeni alfabe ile ilgili çalışmalarını en üst noktaya getirmiştir. Kendi icat ettiği alfabe ile Londra'da çıkardığı *"Gülistan, Nehcü'l-belağa"* ve *"Darb-ı mesel"* dergilerinde makale ve tiyatro eseri yazmaya başlamıştır. Kendi evine yakın olan Notting Hill Gate'de kurduğu matbaada yeni alfabe ile ilgili yazdığı yazıları ve tiyatroları Türkçe, Arapça ve Farsça neşretmiştir.[63] Gülistan'ın ilk sayısında yazdığı mukaddimede, dini ilerleme ve tekniğin düşmanı olarak görmüş, Müslüman halkın geri kalmasını yeni bir alfabe kullanmamalarına bağlamış ve Arap alfabesinin Latin harflerinden kırk defa daha zor olduğunu iddia etmiştir.[64] Fransa, İtalya ve Rusya'da iki gün veya iki saatte

[59] H. Algar, *age.*, s. 113-114
[60] F. A. Ahundzâde, *age.*, s. 334
[61] F. A. Ahundzâde, *age.*, s. 328, 334
[62] H. Algar, *age.*, s. 115
[63] Edward Browne, *The Persian Revolution*, Cambridge 1914, s. 38
[64] *Mecelle-i Terakki*, London 1885, s. 2-3

bir kitabın okunduğunu, Arap alfabesiyle yazılmış bir kitabın ise kırk yıl uğraş gerektirdiğini söylemiştir.[65]

Malkum Han, kendi alfabesini kabul ettirmek için Arap alfabesinde kendisince hata aramaya devam etmiş ve hata sayısını otuza çıkartmıştır. Bunları yaparken kendi mülahazalarını senet kabul etmiştir.[66] Dünyada kullanılan iki yüz dil içerisinde Arapçadan daha zor bir dil olmadığını, bu dilin tamamıyla fonetik olmayıp kötü bir dil olduğunu söylemiştir. Osmanlıcanın da zor olduğunu ve teveccüh edilecek bir dil olmadığını iddia etmiştir. Arap alfabesiyle ilgili sarf ettiği sözleri havi makaleler ve risaleler, İran'da Ali Han Eminüddevle tarafından dağıtılmıştır. İstanbul'da ise Malkum Han'ın alfabesiyle yayınlanan "*Kanun"* gazetesi Mirza Ağa Han Kirmani tarafından dağıtılmıştır. Ancak gün geçtikçe Malkum Han'ın hedefi bilinmeye, mason locaları tarafından yönetildiği ifşa olmaya başlamıştır. Bütün gayretlerine rağmen kendisinin ve Ahundzade'nin icat ettikleri yeni alfabe, Kaçar idaresi zamanında İran'da uygulamaya konulmamıştır.[67]

Sonuç

XIX. asrın son yarısından itibaren İran'da Arap harflerinin kaldırılması meselesini konuşan şahıslar dikkatlice incelendiğinde, hemen hemen hepsinin batıdaki ve özellikle İngiltere'deki mason locaları tarafından yönlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde İran ve Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu Ortadoğu toprakları üzerinde hesap yapan İngiltere, siyasi idareleri yıpratmak, halkı dayandığı birleştirici unsurlardan ve dinden koparmak için çeşitli yöntemlere başvurmuştur. İran'da alfabe değişikliğini Ahundzade ve Malkum Han eliyle gündeme getirmiş, İran'ın tarihten gelen dinî-sosyal yapısını inkıraza uğratmak istemiştir. İngiltere, kendi emellerine alet ettiği Malkum Han ve sadrazam Mirza Hüseyin Han'a yüklü miktarda rüşvet vermekten geri kalmamıştır. Tiflis'teki Ahundzade'nin dine karşı olan kinini alfabe vasıtasıyla göstermesini sağlamıştır. Bunlar vasıtasıyla siyasi iktidarları yıprattıktan ve halkı iç çekişmelere sürükledikten sonra İran'ın bağımsızlığını bağımlılığa tebdil ettirmeye çalışmıştır. İran'da ıslahat nevinden konuyu ilk defa gündeme getiren Feth Ali Ahundzade ve Malkum Han'ın hedefleri İran'ın içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtulması olmamış, sıkıntıların artması yönünde olmuştur. Her ikisi de Arap alfabesinin şahsında, batılılaşmanın önünde bir engel olarak gördükleri dinî kurumları ve yaşantıyı bütünüyle ortadan kaldırmaya çalışmışlardır.

Kaynakça

AHUNZÂDE Feth Ali, *Elifba-yı Cedid ve Mektubat* (tash. Hamid Muhammedzâde-Hamid Arseli), Bakü 1963.

AHUNDZADE Feth Ali, *Makalat-ı Felsefi,* Tebriz 1357

AHUNDZADE Feth Ali, *Mektubat* (tash. Bahram Choubine), Frankfurt 2006

ALGAR Hamid, *Şureş-i Ağa Han Mahallati ve Çend Makale-i Diğer* (terc. Ebul Kasım Sırri), Tehran 1370.

BAYKARA Hüseyin, *Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri,* Ankara 1966.

BROWNE Edward, *The Persian Revolution,* Cambridge 1914.

[65] *Mecelle-i Terakki,* London 1885, s. 5
[66] H. Algar, *age.,* s. 116
[67] H. Algar, *age.,* s. 117-119

FUAD Ali, "Türk ve Dünya Meşhurları," *Türk Tarih Encümeni Mecmuası,* İstanbul 1930.

HALAC Mansur, *Nümayişnamenevisan-ı İran: ez Mirza Feth Ali Ahundzâde ta Behram Beyzayi*, Tehran 1382.

KARADENİZ Yılmaz, "İran Batılılaşma Hareketinde Mirza Malkum Han'ın Rolü (1833-1908)," *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2011, Sayı: 23, s. 103-111.

KEDDİE N. R., *An islamic Response to imperializm: Political and Religios writing of Sayyid Jamalad-Din Afgani*, Los Angeles 1968.

LEVENT Agâh Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları,* Ankara 1949.

LEWİS Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* Ankara

Mecelle-i Terakki, London 1885.

Mecmua-yı Fünun, Sayı: 14, Temmuz/Ağustos 1863, s. 74-77.

MOLLAYERİ Muhammed Mehdi, *Tarih ve Ferheng-i İran der Devran-ı İntikal ez Asr-ı Sasani be Asr-ı İslâmi VI,* Tehran 1379

NEFİSİ Said, *Tarih-i Temeddün-ü İran-ı Sasani,* Tehran 1384.

REBİZADE Haşim, *Külliyat-ı Malkum Han,* Tebriz 1325.

SASANİ Han Melik, *Siyasetgiran-ı Devre-i Kacar*, Tehran 1338.

TABATABAİ Muhit, *Mecmua-yı Mirza Malkum Han I,* Tehran 1327.

TANSEL Fevziye Abdullah, "Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri," *Belleten XVII*, Nisan 1953, s. 224-225.

Telaş, Hordad 1345, Şumare: 1, s. 67.